

DOI: 10.19195/2082-8322.17.5
MONIKA PALUCH
ORCID: 0000-0001-5502-8420
UNIwersytet Wrocławski
ANNA RAKOCZY
ORCID: 0000-0001-6001-1703
UNIwersytet Wrocławski
MARIANNA RÓŻAŁSKA
ORCID: 0000-0003-3612-8914
UNIwersytet Wrocławski

DIALOGICZNOŚĆ W Dyskursie Naukowym. ANALIZA FORM WPROWADZANIA MOWY PRZYTACZANEJ

Dialogicality in scientific discourse: Analysis of the forms of introducing quoted speech

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest dyskurs naukowy, który wraz z dyskursem dydaktyczno-naukowym składa się na styl komunikacji akademickiej. Punktem wyjścia do analizy była jedna z dystynkcji stylu naukowego, a mianowicie dialogiczność przejawiająca się poprzez obecność licznych cytatów i przypisów. Materiał badawczy stanowiła monografia wieloautorska *Badanie komunikacji/Projektowanie komunikacji* vol. 3 pod redakcją Michała Grecha, Karoliny Lachowskiej, Kamila Olendra i Annette Siemes. Ukazała się ona w 2020 roku w ramach serii wydawniczej „Communication design”, jako rezultat interdyscyplinarnej konferencji naukowej *Communication design: badanie i projektowanie komunikacji* 9. Monografia składa się ze wstępu oraz 15 artykułów odwołujących się do czterech wybranych obszarów: (sub)kultur, wizerków i konstruktów, dyskursu i komunikacji oraz praktyki projektowania. Celem badania było zidentyfikowanie, w jaki sposób autorzy tekstów akademickich – studenci, doktoranci, pracownicy naukowcy i badawczo-naukowcy – operują mową przytaczaną w ramach swojego dyskursu, a więc w publikacjach o charakterze naukowym.

Słowa kluczowe: mowa przytaczana, dialogiczność, intertekstowość, dyskurs naukowy, komunikacja akademicka, cytowania

Abstract

The subject of the article is the narrative of scientific discourse, which together with the didactic and scientific discourse constitutes the style of academic communication. The starting point for the analysis was one of the distinctions of the scientific style, namely, dialogicality manifested through the presence of numerous quotations and footnotes. The research material was a multi-author monograph, *Bada-*

nie komunikacji / Projektowanie komunikacji vol. 3 (Study of Communication / Design of Communication, Vol. 3), edited by Michał Grech, Karolina Lachowska, Kamil Olendra and Annette Siemes. It was published in 2020 as part of the "Communication Design" publishing series as a result of the interdisciplinary scientific conference "Communication Design: Research and Design of Communication 9." The monograph consists of an introduction and 15 articles referring to four selected areas: (sub)cultures, images and constructs, discourse and communication, and design practice. The aim of the study was to identify how the authors of academic texts – students, doctoral students, academics, both in research and development – use quoted speech as part of their discourse, i.e. in scientific publications.

Keywords: quoted speech, dialogicality, intertextuality, scientific discourse, academic communication, citations

Wprowadzenie

Cytowanie jest powszechną praktyką badaczy wszystkich dyscyplin naukowych chcących zaprezentować swój dorobek. Ponadto żaden tekst, jak zauważył Michaił Bachtin (1981), nie funkcjonuje w odosobnieniu. Każdy, a więc i naukowy, nawiązuje dialog z wcześniejszymi tekstami, także tymi, które pochodzą od tego samego autora. Poprzez odwoływanie się do twórczości, obserwacji, wyników badań czy koncepcji teoretycznych innych naukowców, powstaje sieć intertekstualnych powiązań. Jest to struktura złożona, wielopoziomowa i bazująca na pewnych mechanizmach komunikacyjnych, które zgodnie z założeniem autora mają wywołać u odbiorcy określony cel perlokucyjny. Może to być odwołanie się do autorytetu w danej dziedzinie czy też budowanie własnej pozycji eksperta. Strategie komunikacyjne można mnożyć, nie są one jednak priorytetem dla aktorów dyskursu naukowego. Jest nim przedmiot tekstu, jego logiczne, spójne i merytoryczne przedstawienie (zob. Wilkoń, 2002).

Budowana w ten sposób dialogiczność czy też intertekstowość (zob. Wilkoń, 2002) lub intertekstualność (zob. Bachtin, 1981; Kristeva, 1969) przejawia się w tekstach naukowych pod postacią cytowań, będących – zdaniem Henryka Markiewicza (1989) – jednym z wyznaczników intertekstualności. Są one niezbędne, biorąc pod uwagę swoistość stylu języka naukowego. Badacz musi bowiem dokonać swego rodzaju analizy sytuacji zastanej – przeglądu literatury na opisywany temat. Precyzja i jasność wypowiedzi wymagają z kolei zdefiniowania terminologii, na której opiera się praca. W niniejszym artykule przedstawiono wyniki i wnioski wypływające z badania narracji komunikacji akademickiej. Jego celem było określenie, jakie formy wprowadzania mowy przytaczanej są stosowane w tekstach naukowych, a więc rekonstrukcja dialogiczności w dyskursie naukowym. Analizie poddano cytaty i parafrazy zawarte w wybranej monografii wieloautorskiej obejmującej dyscypliny filologiczne, a koncepcję metodologiczną oparto na ilościowej analizie zawartości.

1. Styl języka naukowego

Punktem wyjścia do analizy narracji akademickiej, a więc komunikacji, jest poznanie stylu języka. Dyskurs naukowy posługuje się specyficzną odmianą języka ogólnego – stylem naukowym. Dorota Zdunkiewicz-Jedynak określa jego trzy jego podstawowe funkcje: poznawczą (zdobywanie nowej wiedzy), informacyjną (dzielenie się wiedzą) oraz kumulacyj-

ną (przechowywanie wiedzy). Do cech stylu naukowego zalicza natomiast abstrakcyjność, ścisłość, obiektywność i internacjonalność. Abstrakcyjność polega na zastosowaniu pojęć, symboli, kodów ikonicznych czy złożonych struktur składniowych jako elementów interpretacji prezentowanej informacji naukowej i wyraża się poprzez obecność licznych terminów fachowych. Aby tekst został rozpoznany jako naukowy powinien zawierać 20–30% pojęć fachowych w stosunku do wszystkich użytych w nim wyrazów. Ścisłość tekstu naukowego wyraża się poprzez podział na rozdziały, paragrafy, akapity oraz wyraźne rozgraniczenie tekstu głównego od pobocznego. Potwierdza to logiczne uporządkowanie toku myśli autora. Obiektywizm w stylu naukowym osiągnąć jest przy pomocy sformułowań podkreślających postawę dystansu autora tekstu do prezentowanej wiedzy, natomiast internacjonalność – przez nasycenie tekstu wyrazami obcymi (Zdunkiewicz-Jedynak, 2008, s. 128–130).

Do podobnych wniosków doszedł Aleksander Wilkoń, zaliczający do cech języka naukowego obiektywizm, dążenie do jednoznaczności, dominację funkcji poznawczej i asercji w zakresie modalności oraz rozbudowaną intertekstowość. Ta ostatnia właściwość według Wilkonia polega na konieczności informowania odbiorcy o stanie badań i pracach na dany temat opublikowanych dotychczas. Intertekstowość można osiągnąć poprzez cytowania, umieszczenie w pracy informacji bibliograficznych, przypisów, skorowidzów oraz streszczeń w językach obcych (Wilkoń, 2002, s. 266). Aspekt ten znajduje się w centrum zainteresowania autorki opisanego tu badania i w pełni oddaje naturę języka naukowego – skoncentrowanie na obiekcie komunikacji (przedmiocie wypowiedzi/badań) i sposobie jego logicznego, merytorycznego przedstawienia, mocno osadzonego w kontekście teoretycznym i metodologicznym (zob. Wilkoń, 2002).

2. Mowa przytaczana w świetle teorii

Standardy języka naukowego i prac naukowych implikują konieczność usytuowania nowej publikacji w kontekście, przede wszystkim odniesienia się do bieżącego stanu badań oraz wyjaśnienia stosowanych pojęć, aby odbiorca mógł poprawnie odczytać intencje autora. Autorzy powinni zatem odwoływać się do swoich wcześniejszych tekstów lub cudzych prac. Tę formę intertekstualnych relacji znamy powszechnie jako cytowanie – „dokładne przytaczanie cudzych słów”, będące „najczęstszą metodą przywoływania materiału źródłowego” (Bańko, 2006, s. 46). Problematyka cytatu to domena literaturoznawców, w tym historyków literatury (zob. Bolecki, 1988; 1998). Początkowo rozpatrywano ją z perspektywy stylizacji i „rozpatrywano jako przykład bezpośredniej aluzji literackiej” (Uniłowski, 2000, s. 173). Zmieniło się to wraz z rozpowszechnieniem się w dyskursie naukowym pojęcia intertekstualności.

Cytowanie może przyjmować postać dwojaką – cytatu lub parafrazy. Cytatem nazywa się „fragment jakiegoś tekstu lub czyjeś wypowiedzi, przytoczony dosłownie w innej publikacji lub innej wypowiedzi” (Bańko, 2006, s. 558). Bolecki (1988) wyróżnia pięć rodzajów cytatów: anonimowe (bez informacji o źródle), autorskie (z informacją o źródle), quasi-cytaty (spreparowane lub niedokładne), kryptocytaty (cytowanie dokładne, ale bez informacji o źródle) i parafrazy. W niniejszej pracy parafraza stanowi rodzaj cytowania, a nie cytatu i jest rozumiana jako „powtórzenie cudzych treści przy użyciu innych wyrażań, niejako innej struktury powierzchniowej” (Wolański, 2008 s. 204), dzięki któremu możemy skrócić wypowiedź pisemną i zreferować poglądy innego autora.

Cytaty z tekstów pisanych mogą pełnić trzy funkcje. Funkcja uwierzytelniająca polega na powołaniu się przez autora na słowa autorytetu w danej dziedzinie w celu uwierzytelnienia własnej opinii. O funkcji dokumentującej mówimy wtedy, gdy cytat ma zapewnić

odbiorcę o rzetelności i wiarygodności tekstu oraz zawartych w nim danych. Przytaczanie w celu przeprowadzenia krytyki treści stanowi istotę funkcji polemicznej (Wolański, 2008, s. 189). „Cudzą mowę” można przytaczać na różne sposoby. Pierwszym jest neutralne, obiektywne i wierne wprowadzenie cytatu, drugim działania redakcyjne, które pełnią funkcję modernizacyjną i kompozycyjną, trzecim natomiast – działania interpretacyjne. Do działań redakcyjnych należą między innymi skracanie zdań i zmienianie ich kolejności, zmiana interpunkcji, końcówek fleksyjnych, pisowni, wprowadzanie kursywy, wielokropków czy spacji. Formą ingerowania w sens wypowiedzi może być jej urwanie i dopowiadanie własnymi słowami, upodmiotowienie jej przez zamianę formy zapisanej na wypowiedzianą czy też komentowanie zawierające intencję znaczeniową (Bolecki, 1988).

3. Normy i praktyki przytaczania

Wprowadzanie i oznaczanie fragmentów cudzych prac w tekście jest normowane przez zasady edytorskie i prawo autorskie. Praktyki edycji i składu tekstów (nie tylko naukowych) dotyczą między innymi stylu cytowania, stosowania znaków typograficznych, interpunkcji, a także oznaczania cytatu w cytacie, wydzielenia fragmentów ze względu na ich długość i ingerowania w cytowany tekst. Autor może bowiem dokonywać wtrąceń, opuszczeń (pomijać fragmenty tekstu) i wyróżnień typograficznych (kursywa, pogrubienie, pismo rozstrzelone), wprowadzać komentarze i oznaczać błędy. Przykładowo może wprowadzić do cytatu brakujące wyrazy, niezbędne do oddania sensu wypowiedzi, poprzez ujęcie ich w nawias kwadratowy czy też poinformować czytelnika o błędzie merytorycznym lub językowym cytowanego autora, dodając po nim określenie [sic!]. Co istotne, w pracach naukowych nie dopuszcza się poprawiania błędów pisowni cytatu bez stosownej uwagi w tekście głównym lub przypisie (zob. Wolański, 2008).

Zgodnie z polskim prawem autor może umieścić w swojej pracy tekst innego autora, jeśli przestrzega warunków dopuszczalnego rozmiaru cytatu lub utworu, celu cytowania oraz samodzielności powstającego w ten sposób nowego utworu:

Wolno przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnionych utworów oraz rozpowszechnione utwory plastyczne, utwory fotograficzne lub drobne utwory w całości, w zakresie uzasadnionym celami cytatu, takimi jak wyjaśnianie, polemika, analiza krytyczna lub naukowa, nauczanie lub prawami gatunku twórczości. (Dz.U. z 1994 r. Nr 24, poz. 83, art. 29)

Należy przy tym podać twórcę i źródło cytowanego utworu. W dyskursie naukowym funkcjonuje wiele stylów opisu bibliograficznego, między innymi harwardzki, chicagowski, APA, MLA. Autorów publikacji obowiązują też polskie normy bibliograficzne.

4. Koncepcja metodologiczna

Przedmiotem niniejszego artykułu jest dyskurs naukowy, który wraz z dyskursem dydaktyczno-naukowym składa się na styl komunikacji akademickiej (Duszak, 1998). Punktem wyjścia do analizy była jedna z dystynkcji stylu naukowego, a mianowicie dialogiczność przejawiająca się obecnością licznych cytatów i przypisów (zob. Wilkoń, 2002). Autorki przyjrzały się temu zabiegowi na płaszczyźnie intratekstualnej, przez filtr wizualnej struktury

tekstu, a także skupiając się na roli aktorów dyskursu. Celem badania było zidentyfikowanie, w jaki sposób autorzy tekstów akademickich – studenci, doktoranci, pracownicy naukowci i badawczo-naukowci – operują mową przytaczaną w ramach swojego dyskursu, a więc w publikacjach o charakterze naukowym. Aby się tego dowiedzieć, konieczne było znalezienie odpowiedzi na pytanie, jakie formy przytaczania są najpopularniejsze. Ze względów pragmatycznych badanie ograniczono do dyscyplin społecznych i humanistycznych, w tym nauk o komunikacji społecznej i mediach, językoznawstwa i literaturoznawstwa, oraz do publikacji dostępnych w formie elektronicznej. Pod uwagę wzięto cytaty i parafrazy.

Materiałem badawczym była monografia wieloautorska *Badanie komunikacji/Projektowanie komunikacji vol. 3* pod redakcją Michała Grecha, Karoliny Lachowskiej, Kamila Olendra i Annette Siemes. Ukazała się ona w 2020 roku w ramach serii wydawniczej „Communication design” jako rezultat interdyscyplinarnej konferencji naukowej *Communication design: badanie i projektowanie komunikacji 9* (Podlesice, 7–10 kwietnia 2019). Monografia składa się ze wstępu, który wyłączono z badania ze względu na odmienny gatunek i brak cytowań, oraz 15 artykułów odwołujących się do „czterech wybranych obszarów: (sub)kultur, wizerunków i konstruktów, dyskursu i komunikacji oraz praktyki projektowania” (Grech i in., 2020, s. 8).

Materiał poddano analizie zawartości, przyjmując kryterium ilościowe. Poprzez metodę analizy zawartości rozumiemy tu zespół technik i procedur badania przekazów (językowych, wizualnych, dźwiękowych) pod kątem ich treści i formy, funkcjonujący na styku różnych dyscyplin (Lisowska-Magdziarz, 2004; Pisarek, 1983). Jednostką badawczą był artykuł, natomiast jako jednostkę rejestracji przyjęto zdanie zawierające cytowanie. Ponieważ w monografii zastosowano styl harwardzki cytowań, w praktyce były to zdania zawierające cudzysłów i/lub przypis w tekście z numerem strony. W badaniu nie uwzględniono cytowań literatury podmiotu, to jest materiału analitycznego. Funkcją narzędzia badawczego pełnił skonstruowany na podstawie wstępnej lektury tekstów klucz kategoryzacyjny. Składał się on z 18 kategorii – w części formalnej znalazły się informacje o tytule artykułu, jego autorach i afiliacji, a także numer artykułu, strony i zdania, które pozwoliły nadać każdemu tekstowi kod, według wzoru: numer artykułu / numer strony / kolejny numer zdania. W części merytorycznej wyodrębniono język cytatu, jego źródło w formie przypisu bibliograficznego, rodzaj źródła ze względu na użyty modus, a w przypadku publikacji tekstowych dodatkowy podział uwzględniający ich typ. Ten uzupełniający podział brał pod uwagę formę mowy przytaczanej (zależną, niezależną, pozornie zależną, pozornie niezależną), długość cytatu (liczba znaków ze spacjami), sposób jego wprowadzenia, obecność w tekście informacji o autorze i/lub tytule cytowanego dzieła, leksykę służącą wprowadzeniu mowy przytaczanej oraz główną funkcję tejże mowy.

5. Badanie mowy przytaczanej

Analizowany materiał tworzyło 15 artykułów autorstwa dziewiętnastoorga badaczy z czterech polskich uczelni wyższych: Uniwersytetu Wrocławskiego (12 artykułów), Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uniwersytetu SWPS (po jednym artykule). Wyekscerpowano łącznie 210 cytacji spełniających wyżej opisane kryteria. Jedynie 8% cytacji miało charakter pośredni – pochodziło z innego źródła. 96% cytatów zostało przytoczonych w języku publikacji, to znaczy języku polskim. Zaledwie 8 z 210 cytatów zapisano w języku angielskim. Innych języków obcych nie zarejestrowano.

Charakter źródeł „tekstu w tekście” był o wiele bardziej heterogeniczny, zarówno pod względem liczby cytowanych pozycji, jak i ich tematyki. Analizowane cytaty pochodziły bowiem ze 122 pozycji bibliograficznych (w czterech przypadkach źródło było nieznane).

Najczęściej, bo dziewiętnastokrotnie, cytowano książkę *Mity polskiego patriotyzmu w psychologii zbiorowej (perspektywa historyczna i współczesna)* Haliny Tumolskiej. Na drugim miejscu znalazła się publikacja *Style życia w komunikacji. Komunikacyjna stratyfikacja społeczeństwa* autorstwa zespołu badawczego JanKomunikant (dziewięć cytowań), a na trzecim – rozdział *Patriotyzm konstytucyjny: próba identyfikacji zjawiska w warunkach polskich* Tomasa Słomki (siedem cytowań). Wśród pozostałych tekstów kultury należy wspomnieć Wikipedię, która pojawia się częściej niż papierowe i elektroniczne wydania słowników i encyklopedii. Niekiedy przytaczano więcej niż jedną publikację danego autora – w monografii zacytowano sześć publikacji Michaela Fleischera oraz po dwie Michała Grecha, Anny Barańskiej-Szmitko, Artura Gałkowskiego, Wojciecha Kajtocha i Benjamina L. Whorfa.

Tabela 1. Podział źródeł cytatu ze względu na kody komunikacji

Rodzaj źródła cytatu	Liczba wystąpień	Procent cytatów
publikacja tekstowa	196	93,3
wypowiedź ustna	8	3,8
publikacja tekstowo-audialna	3	1,4
publikacja wizualna	1	0,5
publikacja audiowizualna	1	0,5
publikacja audialna	0	0,0
brak danych	1	0,5
Ogółem	210	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Cytowane źródła sklasyfikowano pod względem stosowanych przez nie kodów komunikacji: językowych, wizualnych i dźwiękowych. Zdecydowana większość cytatów pochodziła z publikacji tekstowych – stanowiły one 93% materiału badawczego (zob. tabela 1). Niemal połowę z nich to książki (49% cytatów). Podobną popularnością cieszyły się rozdziały monografii wieloautorskich (17,3% cytatów) i artykuły z czasopism naukowych (15,8%). Prawie co dziesiąty cytat stanowiły treści opublikowane na stronach internetowych. Pozostałe, rzadko cytowane publikacje tekstowe, to słowniki i encyklopedie, prace dyplomowe, ziny, raporty oraz artykuły prasowe (zob. tabela 2). Oprócz źródeł pisanych odnotowano osiem przekazów ustnych, trzy publikacje tekstowo-audialne (piosenki) oraz jedną publikację audiowizualną (telewizyjny program kabaretowy) (zob. tabela 1). Wypowiedzi ustne były oznaczane tak samo jak inne cytaty: zarówno cudzysłowem, jak i wyodrębnieniem z tekstu głównego, w zależności od długości cytacji.

Tabela 2. Typy publikacji tekstowych

Typ publikacji tekstowej	Liczba wystąpień	Procent cytatów
książka	96	49,0
rozdział w monografii wieloautorskiej	34	17,3
artykuł w czasopiśmie	31	15,8
strona internetowa	18	9,2
słownik, encyklopedia	8	4,2

Typ publikacji tekstowej	Liczba wystąpień	Procent cytatów
praca dyplomowa	3	1,5
zin	2	1,0
pozostałe (pojedyncze): raport, artykuł prasowy	4	2,0
Ogółem	196	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Cytowania w analizowanym materiale badawczym wyróżniano poprzez zapis w cudzysłowie typograficznym („ ”) w przypadku krótkich cytatów i poprzez zmianę stopnia pisma i wcięcie akapitowe w przypadku dłuższych, kilkunastokrotowych treści. Cytat w cytacie zapisywano przy użyciu cudzysłowu francuskiego (« »).

W zakresie formy mowy przytaczanej, autorzy monografii najczęściej posługiwali się mową niezależną – cytatem (63,3% cytowań) oraz parafrazą (28,6% cytowań). Mowa pozornie zależna oraz pozornie niezależna w analizowanych publikacjach stanowiły przypadki marginalne (odpowiednio 6,7% oraz 1,4% cytowań).

Badanie uwzględniło również formę użytych cytatów, to jest sposób ich ujęcia w tekstach. Preferowaną formą zapisu były pełne zdania, bez opuszczeń w tekście cytatu (63,3%). Reszta podkategorii rozłożyła się dość równomiernie: 12,4% stanowiły cytaty będące wyrażeniami (pojęciami), 8,1% – zdania z opuszczeniami, 6,2% – cytowania z wtrąceniem lub komentarzem autora. Co dziesiątego cytatu nie dało się przypisać do żadnej podkategorii (1% stanowiły cytowania o innej niż wymienione wyżej formy, a 9% cytatów – na przykład wypowiedziom zasłyszonym na ulicy – nie udało się przypisać żadnej formy).

W dalszej kolejności przeanalizowano cytowania pod kątem ich długości. Najdłuższy cytat spośród badanych liczył 3170 znaków (tu i dalej: ze spacjami), najkrótsze cytowanie zawierało ich zaledwie 10. Mediana wszystkich cytowań wyniosła 192 znaki, natomiast średnia liczba znaków we wszystkich cytowaniach to 289. W tabeli 3 znajduje się szczegółowa ewidencja uśrednionych długości cytatów w kontekście kategorii formy mowy przytaczanej. Ciekawą obserwacją poboczną jest fakt, iż największej cytowań znaleziono w trzech tekstach: *Wizerunek patrioty w świadomości zbiorowej Polaków* (Andrei Turko) oraz *Badania korpusowe jako jedna z metod diagnostyki mowy nienawiści w mediach* (Karolina Lachowska, Marcin Piełużek) zawierały po 29 cytatów, a artykuł Oliwii Kopicik *Od kleju i nożyczek do profesjonalnego pisma – tematy i szata graficzna anarchopunkowego zina „Chaos w Mojej Głowie” (badania wstępne)* odwoływał się do innych tekstów dwudziestośmiokrotnie. Tekstem o najmniejszej liczbie cytowań był artykuł Wojciecha Jastrzębskiego *Czy to dobrze, gdy „karma wraca”? Komentarze internetowe i ich wydzźwięk emocjonalny*. Posłużono się w nim tylko jednym cytatem.

Tabela 3. Średnia długość cytatów – podział ze względu na formę mowy przytaczanej

Forma mowy przytaczanej	Średnia długość cytatu (liczba znaków ze spacjami)
mowa niezależna (cytat)	310,25
mowa zależna (parafraza)	276,02
mowa pozornie zależna	192,86
mowa pozornie niezależna	310,25
średnia całkowita	289,01

Źródło: opracowanie własne.

W analizowanej monografii najczęściej stosowaną formą wprowadzenia cytatów było wplatanie ich w zdanie, dzięki czemu integrowały się z wypowiedzeniem odautorskim (Wolański, 2008, s. 191). Na taki zabieg zdecydowali się wszyscy autorzy, wykorzystując go 101 razy. Stanowi to blisko połowę całego materiału badawczego (dokładnie 48%). Często posługiwano się również dwukropkiem jako narzędziem wprowadzającym mowę przytaczaną – formę tę odnotowano w 28,6% cytatów. Jak pisze Wolański, „cytaty mogą się pojawiać w tekście bez wyraźnej odautorskiej zapowiedzi przytoczenia” (2008, s. 190), co zauważono w 27 analizowanych cytowaniach. Wprowadzenie cytatu następowało w nich po kropce jako nowe zdanie lub akapit (12,8%). Trzykrotnie użyto cytatu jako motta na początku artykułu (1,6%). Pozostałych 19 cytowań nie przypisano do żadnej z powyższych podkategorii.

Analiza cytatów i parafraz pod kątem obecności imienia i/lub nazwiska przytaczanego autora (poza przypisem bibliograficznym) wykazała, że w badanej monografii miało to miejsce w 64% przypadków. Odnotowano także dwa cytaty z natury pozbawione autora, będące wypowiedziami zasłyszczanymi na ulicy. Inaczej rozkłada się lokowanie w tekście tytułów źródeł. W większości przypadków (88% cytatów) autorzy analizowanych tekstów zrezygnowali z umieszczania w wypowiedzi tytułu cytowanej publikacji bezpośrednio przed lub po cytacie. Sześciokrotnie zacytowano publikacje niemające tytułu.

Tabela 4. Czasowniki i wyrażenia wprowadzające cytat lub przytoczenie

Czasownik/wyrażenie wprowadzające cytat	Liczba wystąpień	Procent cytatów
napisać	14	6,7
wskazywać	12	5,7
stwierdzać/twierdzić	5	2,4
podawać	4	1,9
definiować	4	1,9
tłumaczyć	4	1,9
wspominać	4	1,9
przedstawiać	3	1,4
według...	3	1,4
zwracać uwagę	3	1,4
pozostałe: jednokrotnie wymieniono dodawać, nawiązywać, nazywać, patrzeć, postulować, podsumowywać, poświęcać, sądzić, sprecyzować, uznawać, wprowadzać, wyjaśnić, wyróżnić, wymienić, zastrzegać, zdaniem...; dwukrotnie wymieniono analizować, określać, opisywać, podkreślać, śpiewać, ujmować, zauważać	30	14,3
brak/nie dotyczy	124	59,0
Ogółem	210	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Dużą różnorodność stwierdzono wśród czasowników i wyrażen wprowadzających do zdania cytat lub parafrazę. Nie stosowano ich w każdym cytacie, a jedynie w 87 analizowanych jednostkach, co stanowi 41% materiału badawczego, ale użyto w tym celu 31 różnych czasowników oraz dwóch wyrażen (zob. tabela 4). Okazało się, że dwa, wydawać by się mogło popularne, czasowniki zawarte przez autorki niniejszego badania w kluczu

kategoryzacyjnym, a mianowicie „pisać” i „mówić”, w ogóle w analizowanej próbie badawczej nie wystąpiły. Czasownikami najczęściej używanymi do wprowadzenia cytatu okazały się „napisać” (6,7% cytowań) oraz „wskazywać” (5,7% cytowań), nie zdefiniowany uprzednio w kluczu kategoryzacyjnym.

Tabela 5. Funkcje mowy przytaczanej

Główna funkcja mowy przytaczanej	Liczba wystąpień	Procent cytatów
informacyjna	74	35,2
opisowa	61	29,0
argumentacyjna	31	14,8
przykład	17	8,1
polemiczna	16	7,6
autorytet	6	2,9
krytyka	1	0,5
motto	3	1,4
inne	1	0,5
Ogółem	210	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Przyglądając się głównej funkcji mowy przytaczanej, można dostrzec, że żadna funkcja nie dominuje, ale trzy odgrywają role kluczowe. Najwięcej, bo aż 35% cytatów pełni funkcję informacyjną – oznacza to, że cytat lub parafraza służą zdefiniowaniu opisywanego lub wprowadzanego przez autora pojęcia. Kolejnym 29% cytatów przypisuje się funkcję opisową, polegającą na charakteryzowaniu postaw, opinii czy zjawisk. Chodzi tu między innymi o przytoczenie historii pojęcia czy metody badawczej, przybliżenie czytelnikowi takich właściwości jak cechy, funkcje, typy. Funkcję argumentacyjną, trzecią pod kątem popularności i polegającą na powołaniu się na inne źródło w celu potwierdzenia swojej racji, spełniało 14,7% cytowań. Odnotowano jeszcze trzy funkcje cytowań, zastosowane częściej niż jednokrotnie. Są to: przytoczenie słów innego autora jako przykładu (8% cytatów), funkcja polemiczna (7,6% cytatów), pokazująca inną perspektywę niż prezentowana przez autora tekstu, oraz powołanie się na autorytet (2,9% cytatów), stosowane w niewielkim stopniu. Autorzy odwołują się do słów osób uznawanych za ekspertów, którzy w ich mniemaniu o wiele lepiej ujęli czy oddali sens danej kwestii. Funkcję krytyczną cytowania stwierdzono w jednym przypadku (zob. tabela 5).

Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonej analizy cytowań w wybranej monografii zaobserwowano, że intertekstualny wymiar dyskursu naukowego ma w niej charakter homogeniczny: jest jednolity i koherentny. Widać w nim wyraźne tendencje w zakresie między innymi form, funkcji i celów posługiwania się mową przytaczaną. Do najważniejszych z nich zaliczamy:

1. posługiwanie się cytatami w rodzimym języku autorów tekstów, co może świadczyć albo o kompetencjach językowych autorów, albo o obniżaniu przez nich prognozy zrozumienia komunikatu;

2. upodobanie do cytowań publikacji tekstowych, zwłaszcza książek, a pominięcie treści wielomodalnych, dźwiękowych i wizualnych;

3. popularność mowy niezależnej (cytatu), zwykle bez opuszczeń w cytowanym tekście – autorzy stawiają na wierne przytoczenie cudzych słów, rzadko dodają komentarze merytoryczne i językowe;

4. cytowanie z zachowaniem ciągłości wyводу – zauważa się dużą swobodę we wplataniu cytatów w treść własnego tekstu naukowego bez stosowania znaków przestankowych;

5. bardzo częste odwoływanie się do nazwisk autorów wykorzystywanych cytatów, przy jednoczesnym pomijaniu tytułów ich dzieł; powodem może być większa rozpoznawalność nazwiska, większe prawdopodobieństwo wywołania skojarzeń czy też zastosowanie techniki autorytetu;

6. dużą kreatywność językową dotyczącą operowania czasownikami i wyrażeniami wprowadzającymi cytacje – większość z nich sprawia, że tekst jest bardziej dynamiczny, a co za tym idzie prostszy w odbiorze;

7. homogeniczność w zakresie funkcji wprowadzanych cytatów – koncentrują się one na informowaniu (definiowaniu pojęć i terminów), opisywaniu (charakteryzowaniu pojęć i terminów, zjawisk, faktów itp.) i argumentowaniu (przytaczaniu argumentów poświadczających słuszność autora).

Zebrane wyniki i nasuwające się po ich analizie wnioski nie budzą zaskoczenia. Wręcz przeciwnie, harmonizują z wytycznymi charakterystycznymi dla stylu naukowego – spełniają kryterium intertekstowości, ścisłości i obiektywności.

Bibliografia

- Bachtin, M.M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. University of Texas Press.
- Bańko, M. (2006). *Polszczyzna na co dzień*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bolecki, W. (1988). Jak są zrobione cytaty. „Opowieści biograficzne” Wacława Berenta. *Pamiętnik Literacki*, 79 (1), 3–38.
- Bolecki, W. (1998). Historyk literatury i cytaty. W H. Markiewicz (Red.), *Problemy teorii literatury. Seria 4* (pp. 387–408). Ossolineum.
- Duszak, A. (1998). *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dz.U. z 1994 r. Nr 24, poz. 83. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych.
- Grech, M., Lachowska, K., Olender, K., Siemes, A. (Red.). (2020). *Badanie komunikacji/Projektowanie komunikacji vol. 3*. Libron.
- Kristeva, J. (1969). *Semiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. Éditions du Seuil.
- Lisowska-Magdziarz, M. (2004). *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów. Wersja 1.1*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Markiewicz, H. (1984). Odmiany intertekstualności. W H. Markiewicz (Red.), *Wymiary dzieła literackiego* (pp. 215–238). Wydawnictwo Literackie.
- Markiewicz, H. (1989). *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pisarek, W. (1983). *Analiza zawartości prasy*. Ośrodek Badań Prasoznawczych.
- Rittel, T. (2006). Dialogiczność tekstów naukowych (educational linguistics a lingwistyka edukacyjna). *Studia Logopaedica*, 1, 23–36.
- Uniłowski, K. (2000). Sztuka cytatu: od powieści przez anty-powieść do metapowieści. W W. Bolecki, I. Opacki (Red.), *Genologia dzisiaj* (pp. 173–190). Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Wilkoń, A. (2002). *Spójność i struktura wstęp do lingwistyki tekstu*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Wolański, A. (2008). *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2008). *Wykłady ze stylistyki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.